

Зубов М.І.

**Лінгвотекстологія середньовічних слов'янських повчань проти язичництва.
– Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2004. – 336 с.**

Українське середньовіччя, доба Київської Русі знайшли своє відображення в історичних, філологічних, релігієзнавчих, культурологічних і філософських дослідженнях. Водночас на дослідника давньоруської культури чекає чимало труднощів. Над ним тяжіють стереотипи, закріплені авторитетними науковцями. З'являється ілюзія, що все вже вивчено, коло джерел залишається тим самим, а їхні оцінки можуть відрізнятись хіба що "ідеологічно". Але насправді при уважному розгляді проблем світогляду наших предків залишається чимало нез'ясованого. Часовий проміжок, який відділяє нас від згаданої епохи, настільки великий, що адекватно реконструювати відповідні ментальні реалії надзвичайно важко. Вивчення цього періоду потребує продуманої методології, аби давні тексти могли давати відповіді на сучасні запитання.

Вдалою спробою розв'язати зазначені складнощі є монографія Миколи Зубова. Усіх фахівців, дотичних до окресленої проблематики, неодмінно зацікавить уже сама тема, бо вона й справді актуальна як для мовознавців, так і для куль-

турологів чи філософів. Автор відзначає, що його дослідження є інтердисциплінарним, і це теж особливість праць, які стосуються доби Київської Русі. Більше того, можна щиро порадити за справді наукове видання: воно містить розлогий список використаних джерел та літератури, структурований покажчик, де виділено п'ять підтем, а також додаток, який складається з уривку зі слова Григорія Богослова давньогрецькою мовою, кількох слов'янських списків та двох перекладів творів сучасною українською мовою. Отже, навіть при поверховому огляді праці можна сподіватися, що володіння автором давньогрецькою та багатьма слов'янськими мовами обіцяє належний рівень книги. І текст монографії не розчарує.

Вона присвячена антирожаничній проблематиці, яка постає з низки давньослов'янських творів, присвячених боротьбі із залишками язичництва в народі. Ці тексти мають візантійські витоки, зокрема слова видатного отця церкви Григорія Богослова (Теолога). М.Зубов обстоює думку про те, що, звертаючись до текстів Григорія Богослова (інколи за посередництвом південнослов'янських перекладів), давньоруські книжники не просто переписували їх, а ставилися до джерел вибірково, підпорядковуючи їх власним культурним потребам і цілісній композиції, унаслідок чого створювалася "...композиційно-змістова цілісність, смислові блоки якої самостійно (у всякому разі без опори на відомі сьгодні коментарі до слів Григорія Богослова) і досить усвідомлено тлумачилися східнослов'янськими книжниками" (с. 255).

Але цінність праці одеського дослідника полягає не стільки в тому, щоби переконати читачів в оригінальності киево-руських текстів, скільки в самому методі його дослідження, який переконує навіть більше, аніж висновки, що самі по собі могли б видаватися сумнівними.

Здається, не випадково автор не виносить у назву праці головну для нього полеміку, пов'язану з культом рожаниці (рожаниць) та Рода. Натомість ключовим словом теми є визначення методу, а саме лінгвотекстологія. Власне чітке розуміння й прописаність методології є великим плюсом і додатковим аргументом на користь високого фахового володіння матеріалом, який демонструє М.Зубов. Сутність цього підходу до давніх слов'янських текстів полягає в тому, що на підставі, скажімо, оригінального твору Григорія Богослова та його слов'янських перекладів і списків, з'ясувавши їхні текстологічні особливості та різночитання паралельних місць, помилки, пропуски й вставки, автор монографії прагне змодельювати хід думки давньоруського книжника, реконструювати суспільні концепти, ментальні риси, відображені в мовних явищах.

Такий підхід дає змогу не тільки витлумачити давньослов'янські тексти, коли увага дослідників спрямована головним чином на адекватне розуміння кожного поняття зокрема й роз'яснення відповідних реалій того часу, які стояли за цими поняттями. Лінгвотекстологічний аналіз ставить завдання більш складне, проте цілком необхідне, а саме: відтворити сам тип світогляду, збережений пам'яткою, стереотипи й інтенції давніх "любомудрів", які багато розкажуть не тільки про їхніх авторів, а й про саму епоху. Щоправда, це можливо при особливому підході до твору, коли текст розглядається як центонно-парафразова цілісність. Такий підхід запропонував російський історик І.Данилевський, на якого й посиляється одеський дослідник.

Отже, лінгвотекстологічний метод із необхідністю підводить науковця до відповіді на запитання: а чи можна повністю довіряти слов'янським джерелам і тлумачити їх, як священні тексти?

Микола Зубов – не перший, хто засумнівався в істинності джерельних свідчень про представників слов'янського язичницького пантеону. Так, стосовно Рода ще С.Соловйов та В.Ключевський висловлювались як про дух предків, а не міфологічний персонаж. На противагу цій позиції, існувала й продовжує використовуватися теорія Б.Рибаківа про Рода як слов'янського *deus deorum*.

На підставі ретельного аналізу слов'янських повчань проти язичництва (головними творами є "Слово св. Григорія о томъ, како първое погани суще языци кланялися идоломъ..." та Слово Ісаї-пророка), де й згадуються Род і рожаниці та їхні культу як залишки язичницьких вірувань у народі, автор доходить висновку, що Рода і рожаниць як давньослов'янських божеств не існувало, а їхні згадки в текстах обумовлені полемічною інтенцією та обізнаністю давньоруських книжників з античною й усією слов'янською міфологією. Полемічна інтенція давніх пам'яток полягала в тому, що вони були спрямовані на захист православного догмата про Богородицю Діву від язичницьких та еретичних відхилень. Язичницькими відхиленнями є вшанування Богородиці як звичайної жінки-породіллі (рожаниці), а еретичні – у вченні Несторія про Марію як Людинородицю, Христородицю. У цьому контексті, як зазначає дослідник, "...назви *родъ* і *рожаниця* позначають не особні язичницькі персонажі слов'ян, а насправді є культурними концептами тогочасного богословського дискурсу, який стосується сутності догмату про непорочність і цнотливість Діви-Богородиці. Що цей догмат активно обговорювався й що стосовно нього існували розбіжності, свідчить досить значна кількість східнослов'янських джерел – від церковних канонічних і полемічних до літописних, – у контексті яких зміст головніших із так званих повчань проти залишків язичництва в народі набуває суттєво іншого значення: ці повчання відображають не язичницьку минувшину, а актуальні богословські проблеми сучасного їм суспільства" (с. 254).

Також автор трактує як ідеологічні конструкти язичницького бога Сварога, якого вважають батьком Дажбога, перелік східнослов'янських богів і періодизацію язичництва й таким чином пропонує досить радикально розв'язати питання "перенаселення" слов'янського Олімпу. І коли щодо сумнівності існування Сварога чи Дажбога як особних божеств, на нашу думку, слід пошукати більш вагомих доказів, то аргументи на користь Рода та рожаниць як симулякрів давньоруської книжності видаються такими, що заслуговують на увагу. Переконливим є й цитований вище висновок про не останнє місце антирожаничної проблематики в тогочасній богословській полеміці, який і справді логічно впливає з рецензованої праці, але він також спонукає нас до одного уточнення, або зауваження.

У вступному розділі монографії, у підпункті "Церковні повчання в загальнометодологічному аспекті" М.Зубов, пояснюючи причини недостатнього проникнення багатьох сучасних розвідок у змістову цілісність давніх пам'яток, пише таке: "З одного боку, незадовільним залишається вивчення східнослов'янського християнства домонгольського періоду, а також недостатнім узагалі є висвітлення питань богословської думки давньої Русі. З іншого боку, подібна незадовільність пов'язана з відсутністю очевидних джерельних вказівок на існування в ті часи власне філософсько-богословської проблематики. Період до XV ст. залишається в цьому відношенні великою білою плямою" (с. 22). Якщо це й справді думка дослідника, а не підсумок певних установок і стереотипів, які він хоче перевірити чи спростувати, то дивно на с. 79 читати таке: "Таким чином, наведені вище варіанти репліки про те, що рожаничну трапезу навчив ставити Несторій, не є випадком – вони виявляються виразною пульсацією ідеологічного поля тогочасної східнослов'янської богословської думки". Та й з усієї роботи постає, що в давньоруському культурному середовищі дискутувалися богословські проблеми. Від себе додамо, що в киево-руських пам'ятках проступають ті богословські й філософські ідеї, які обговорювали давні східнослов'янські любомудри. Це питання співвідношення душі та тіла в людині та їхнього ставлення до гріха ("Притча про Сліпця та Хромця" Кирила Туровського), проблема історії ("Слово про закон та благодать" Іларіона, "Повість временних літ"), проблеми пізнання й мудрості ("Пространне житіє Костянтина Кирила Філософа", "Послання до пресвітера Фо-

ми” Климента Смолятича, “Шестоднев” Йоанна екзарха болгарського) та ін. На нашу думку, авторові слід було б чіткіше висловити свої міркування з цього приводу.

Однак це істотно не впливає на суть дослідження, яке є цілісним, оригінальним і фаховим. Навіть якщо з’являтимуться інші праці, присвячені розглядові аналогічних проблем, а також критичні відгуки, монографія М.І.Зубова заслуговуватиме на увагу.

О.Я.Вдовина (Київ)